

Ο ρόλος της διαίσθησης στη μελέτη της συνείδησης

Θανάσης Πρωτόπαπας
5 Δεκεμβρίου 2007

Μέρος Ι^ο: Ορισμοί

Το θέμα της εισήγησης είναι «ο ρόλος της διαίσθησης στη μελέτη της συνείδησης», άρα καλό είναι να ξεκαθαρίσω από την αρχή, όσο αυτό είναι δυνατό, τι εννοώ «διαίσθηση» και τι εννοώ «συνείδηση», για το πλαίσιο της σημερινής συζήτησης.

Το λεξικό της φιλοσοφίας του Πελεργίνη δεν περιλαμβάνει λήμμα «διαίσθηση» – περιλαμβάνει όμως λήμμα «ενόραση» το οποίο δίνεται ως απόδοση του λατινικού «*intuitio*» και του αγγλικού «*intuition*», άρα καλύπτει αυτό που συζητάμε φέτος εδώ. Τι είναι λοιπόν η ενόραση; Ο γενικός ορισμός του Πελεργίνη είναι «ότι με αυτήν εννοείται οτιδήποτε μπορεί να συλληφθεί κατά τρόπο άμεσο». Η άμεση γνώση της ενόρασης «αντιδιαστέλλεται προς τη γνώση που αποτελεί προϊόν της διασκεπτικής ενέργειας του νου» και «υφίσταται όταν εκείνο που γνωρίζει κανείς δεν το συνάγει από άλλες προκείμενες προτάσεις».

Στο λεξικό της κοινής νεοελληνικής του ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, η ενόραση είναι «τρόπος γνώσης άμεσης, χωρίς την παρέμβαση του λογικού», ενώ η διαίσθηση είναι, μεταξύ άλλων, «απροσδιόριστη γνώση αυτού που δεν μπορεί να αποδειχτεί με τη λογική ή αυτού που δεν υπάρχει ακόμη».

Άμεση γνώση λοιπόν, που δεν συνάγεται από άλλες προκείμενες προτάσεις. Ας κρατήσουμε αυτό για τη διαίσθηση και ας εξετάσουμε τη δεύτερη λέξη του τίτλου.

Τι λέει ο Πελεργίνης για τη συνείδηση; Όχι για τον ηθικό όρο που έχει να κάνει με τη διάκριση του καλού από το κακό, αλλά για την «εσωτερική αντίληψη», την «παρατήρηση» ή «επισήμανση των εσωτερικών λειτουργιών του νου ή της ψυχής». Επεξηγεί: «Τέτοιες εσωτερικές λειτουργίες, που μπορεί να συλλάβει κανείς μέσω της συνείδησής του, είναι το αντιλαμβάνεσθαι, το διανοείσθαι, το αμφιβάλλειν, το γινώσκειν, το βούλεσθαι, το προτίθεσθαι κ.ά.». Στο ίδιο πλαίσιο αναφέρεται και ο όρος «ενδοσκόπηση» οριζόμενος ως «διαδικασία μέσω της οποίας παρακολουθεί κανείς τις λειτουργίες της ίδιας της ψυχής του». Παρακάτω, λέει: «Αναμφιβόλως, η συνείδηση αποτελεί για τον καθένα μας το πράγμα εκείνο που του δίδεται περισσότερο άμεσα από οποιοδήποτε άλλο πράγμα, έτσι ώστε να είναι αδύνατον κανείς να αμφισβητήσει την ύπαρξη της συνείδησής του. Όταν συνειδητοποιεί κανείς ένα γεγονός μέσα του, λογικά δεν είναι δυνατόν να έχει την παραμικρή αμφιβολία γι' αυτό· προφανώς, είναι άστοχο, έχοντας συνείδηση κάποιος του συναισθήματος του πόνου του, π.χ., να πει 'δεν είμαι βέβαιος ότι πονώ'. Ωστόσο, παρά τη βεβαιότητα την οποία μπορεί να έχει ο καθένας μας για την ύπαρξη της συνείδησής του, είναι αδύνατον να περιγράψει στους άλλους τι είναι αυτό που αποκαλεί 'συνείδηση'».

Στο λεξικό της νεοελληνικής, βρίσκουμε ότι συνείδηση είναι «η άμεση αντίληψη που έχει το υποκείμενο για τις ψυχικές ενέργειές του (αντιλήψεις, σκέψεις, επιθυμίες) που εκπορεύονται από αυτό και που με την απήχησή τους επιστρέφουν σε αυτό.»

Η συνείδηση, λοιπόν, είναι η άμεση γνώση του εαυτού και, φυσικά, και των πραγμάτων των οποίων ο εαυτός είναι δράστης ή αποδέκτης. Η ίδια η ύπαρξη της συνείδησης, με άλλα λόγια, είναι διαισθητική γνώση, και δεν μπορεί να συναχθεί από άλλες προκείμενες.

Προσέξτε στο σημείο αυτό ένα σημαντικό ολισθήμα: «συνειδητοποιεί» κανείς «ένα γεγονός μέσα του – δηλαδή εκ προοιμίου αποδεχόμαστε ότι υπάρχει ένα γεγονός, ένα υποκείμενο σε σχέση αλληλεπίδρασης με το γεγονός, και ένα επίπεδο σύλληψης ή αναπαράστασης του γεγονότος, ως αντικειμένου, από το υποκείμενο. Η δε σύλληψη ή αναπαράσταση του γεγονότος είναι ιδιότητα του υποκειμένου και άρα διαφέρει από το ίδιο το γεγονός και αποτελεί μια βέβαιη άμεση γνώση του

γεγονότος. Όλα αυτά θεωρούνται απολύτως δεδομένα παρότι το μόνο υποκειμενικά βέβαιο νοητικό γεγονός είναι η ίδια η συνειδητοποίηση, δηλαδή ότι υπάρχει μια ενσυνείδητη ιδέα. Το ότι η ιδέα αυτή είναι αντίλημμα, δηλαδή ότι αντιστοιχεί σε κάποιο άλλο νοητικό γεγονός, ότι κάτι συνέβη εντός του νου που έγινε συνειδητά αντιληπτό, είναι απλώς μια υπόθεση. Δυστυχώς λόγω της άμεσης βεβαιότητας της συνείδησης, δε νοείται συνήθως ως υπόθεση, και από αυτή τη θεμελιώδη αρχική παρεξήγηση πηγάζουν αμέτρητες ανακολουθίες και παρανοήσεις της μελέτης της συνείδησης.

Το θέμα της διάλεξης είναι πώς μπορούμε να αξιοποιήσουμε τις διαισθητικές μας αντιλήψεις για το νου και τη συνείδηση σε μια επιστημονική μελέτη της συνείδησης. Τι θα πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να κάνουμε και τι να μην κάνουμε με τα ενδοσκοπικά, ιδιωτικά δεδομένα. Αν θα πρέπει να εστιάσουμε και να στοχαστούμε πάνω στα φαινόμενα, ως φαινομενολόγοι, αναζητώντας αισθητά και νοητά, ή τις βαθύτερες ουσίες των ψυχονοητικών φαινομένων, ή αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε με καλύτερο τρόπο τις άμεσες γνώσεις μας, τις διαισθητικές γνώσεις μας για τον ψυχισμό.

Θα προσπαθήσω με ένα παράδειγμα να σας προϊδεάσω για όσα έχω να πω. Υποθέστε ότι προσπαθείτε να λύσετε ένα μαθηματικό πρόβλημα. Συγκεντρώνετε και σκέφτεστε το πρόβλημα, και ίσως το λύνετε με κάποιον τρόπο, ίσως όχι. Αυτό είναι ένα νοητικό έργο. Υποθέστε τώρα ότι προσπαθείτε να στοχαστείτε πάνω στον τρόπο που λύνετε το πρόβλημα. Καταπιάνεστε ξανά με το πρόβλημα όμως τώρα έχετε κατά νου να παρατηρήσετε και να περιγράψετε πώς σκέφτεστε όταν το λύνετε. Σας φαίνεται γνώριμο; Αυτό που υποστηρίζω είναι ότι δεν έχετε κανένα αξιόπιστο στοιχείο που να σας πείθει ότι παρατηρείτε τη λύση του προβλήματος. Το μόνο που γνωρίζετε είναι πως ασχολείστε με ένα άλλο νοητικό έργο, αυτό της ενδοσκόπησης. Για κάποιο λόγο, όποτε εκτελούμε ένα τέτοιο νοητικό έργο έχουμε την εντύπωση, την άμεση βεβαιότητα, πως ένα μέρος του νου μας κάνει μια δουλειά, την ίδια που έκανε και πριν (εδώ να λύνει ένα πρόβλημα) ενώ ένα άλλο μέρος του νου μας απέξω από το προηγούμενο μέρος παρακολουθεί το πρώτο μέρος και μας πληροφορεί γι αυτό.

Αν θέλαμε να το ζωγραφίσουμε, στην πρώτη περίπτωση θα είχαμε το νου, ένα κουτί γεμάτο με επίλυση προβλήματος. Στη δεύτερη περίπτωση θα είχαμε το ίδιο κουτί, αφού μιλάμε για τον ίδιο νου, όμως τώρα θα είναι κομμένο στα δύο, το ένα μέρος με την επίλυση και το άλλο με την παρατήρηση – και κάπου εκεί θα πρέπει να βρίσκεται και ο εαυτός μας. Η κοινή διαίσθηση μας λέει πως το περιεχόμενο του κουτιού της πρώτης περίπτωσης ταυτίζεται με το περιεχόμενο του ενός μέρους της δεύτερης περίπτωσης. Η άποψή μου είναι πως αυτή η διαισθητική αντίληψη για τη συνείδησή μας είναι αβάσιμη και πιθανότατα λανθασμένη. Επειδή όμως είναι μια αντίληψη τόσο άμεση, διαδεδομένη και κοινή σε όλους μας, είναι κάτι που πρέπει να εξηγηθεί από μια επιστημονική θεωρία της συνείδησης, όπως πρέπει να εξηγηθεί και η επίλυση του προβλήματος. Άρα μας είναι χρήσιμη ως παρατήρηση, όχι ως εξήγηση.

Με δυο λόγια, εφόσον η διαίσθηση είναι αναπόσπαστο κομμάτι της συνείδησης, τότε αποτελεί έκφραση ή λειτουργία της και όχι περιγραφή της. Άρα η διαίσθηση μπορεί και πρέπει να αποτελεί πηγή παρατηρήσεων αναφορικά με τη συνείδηση, πεδίο φαινομένων προς εξήγηση. Όμως η διαίσθηση δεν μπορεί να αποτελεί πηγή εξηγήσεων για τη συνείδηση. Η κυκλικότητα και η ιδιωτικότητα των διαισθητικών περιγραφών για τη συνείδηση εμποδίζουν την επιστημονική μελέτη της συνείδησης.

Μέρος 2^ο: Επιστημονικότητα και υποκειμενικότητα

Και μια που είμαστε στα προκαταρκτικά, είναι μια καλή ευκαιρία να εξετάσουμε κατά πόσο έχει νόημα να μιλάμε για επιστημονική μελέτη της συνείδησης και αν αυτό είναι εφικτό στα πλαίσια του συνηθισμένου νοήματος που δίνουν οι επιστήμονες στο τι συνιστά επιστημονική διερεύνηση. Το ερώτημα είναι σοβαρό, όσο και απλό. Δεδομένου ότι η συνείδηση αποτελεί ιδιωτική εμπειρία και όχι δημόσιο παρατηρήσιμο, δεν είναι δυνατό ούτε να παρατηρηθεί ούτε να ελεγχθεί ούτε να επαναληφθεί (πώς θα ξέρουμε ότι πρόκειται για επανάληψη χωρίς ανεξάρτητο εξωτερικό κριτήριο αναφοράς και σύγκρισης;). Φαινόμενα που δεν είναι ούτε επαναλήψιμα ούτε παρατηρήσιμα κατά κανόνα θεωρούνται εκτός επιστήμης. Άρα, εύκολα μπορεί να συμπεράνει κανείς πως η συνείδηση δεν είναι

κάτι που μπορεί να μελετηθεί επιστημονικά, και ορθώς μπορεί να εγκαταλειφθεί, βορά στους φιλόσοφους, τους θεολόγους, και διάφορους άλλους μυστήριους τύπους.

Στη θέση αυτή έχω δύο αντιρρήσεις. Η πρώτη έχει να κάνει με το κατά πόσο άλλα πράγματα, που θεωρούμε φυσικό να μελετάμε επιστημονικά στα πλαίσια της ψυχολογίας, είναι δημόσια παρατηρήσιμα. Ας κοιτάξουμε στο πεδίο της ψυχοφυσικής, εκείνο που γέννησε την επιστημονική ψυχολογία, και που θεωρείται και σήμερα ότι αποτελεί ένα ακρογωνιαίο λίθο θεμελίωσης της ψυχολογίας ή τουλάχιστον σύνδεσής της με τις φυσικές επιστήμες. Η ψυχοφυσική είναι ο κλάδος της ψυχολογίας της αντίληψης που μελετά τη σχέση μεταξύ των φυσικών και των νοητικών ποσοτήτων. Συνδέει δηλαδή συγκεκριμένα φυσικά μεγέθη με τα αποτελέσματα της αντίληψής τους. Για παράδειγμα, πόσο πρέπει να διαφέρουν σε ένταση ή συχνότητα δυο απλοί ήχοι ώστε να αντιληφθούμε ότι είναι διαφορετικοί; Πόσο σύντομο μπορεί να είναι ένα κενό χρονικό διάστημα μεταξύ δύο ερεθισμάτων ώστε να αντιληφθούμε ότι πρόκειται για δύο διακριτά ερεθίσματα και όχι για ένα συνεχές; Πόσο έντονη πρέπει να είναι μια φωτεινή αντίθεση για να αντιληφθούμε την ύπαρξη ενός οπτικού ερεθίσματος; Τέτοιες ερωτήσεις μελετούνται συστηματικά και με μεγάλη επιτυχία. Από τον κλάδο της ψυχοφυσικής έχουμε έναν πλούτο εμπειρικών περιγραφών των σχέσεων μεταξύ ερεθισμάτων και αντιλημμάτων. Οι περιγραφές αυτές είναι όχι απλώς χρήσιμες αλλά απολύτως απαραίτητες για τη μελέτη των εγκεφαλικών μηχανισμών της αντίληψης, διότι οριοθετούν και προσδιορίζουν το αποτέλεσμα της επεξεργασίας του φυσικού ερεθίσματος, σε κάποιο νοητικό στάδιο και επίπεδο περιγραφής. Άρα δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ψυχοφυσική είναι εντός επιστήμης, και μάλιστα πολύ καλά θεμελιωμένη αφενός στη φυσική και αφετέρου στη νευροεπιστήμη.

Ας σκεφτούμε λίγο καλύτερα τι μελετά η ψυχοφυσική, ποιο είναι δηλαδή το αντικείμενό της, αυτό που μετρά και με ποσοτικές μεθόδους περιγράφει, αναφορικά με άλλα μεγέθη. Τα φυσικά μεγέθη των ερεθισμάτων δεν αποτελούν το αντικείμενο της μέτρησης, αλλά την ανεξάρτητη μεταβλητή. Είναι μέρος του πειραματικού χειρισμού και όχι του μετρούμενου φαινομένου. Η ένταση του φωτός ή η συχνότητα του ήχου είναι το δεδομένο εισιόν, που παρέχεται από τον ερευνητή στο ψυχονοητικό σύστημα. Τι είναι αυτό που μετράται; Είναι η ρητή αναφορά του υποκειμένου, του ανθρώπου που κάθε φορά συμμετέχει στη διαδικασία μέτρησης εκτελώντας το πειραματικό έργο. Είναι το πάτημα του κουμπιού που δηλώνει ότι ανίχνευσε ή διέκρινε το ερέθισμα. Είναι το αποτέλεσμα μιας συνειδητής, ρητής απόφασης του ατόμου να δηλώσει κάτι για τον εσωτερικό του κόσμο, για την ιδιωτική του συνειδητή αντίληψη του ερεθίσματος. Είναι κάτι που υπάρχει στη συνείδηση του ατόμου, χωρίς κανένας άλλος να μπορεί να το παρατηρήσει – και αυτό ακριβώς θέλουμε να είναι, εφόσον στόχος μας είναι να μελετήσουμε το αντίλημμα.

Γιατί θεωρούμε επιστημονική τη μελέτη αυτού του μη παρατηρήσιμου πράγματος, και μάλιστα το χρησιμοποιούμε με τόση επιτυχία εντός και εκτός του συγκεκριμένου κλάδου; Γιατί θεωρούμε τόσο σημαντικές τις καμπύλες ελάχιστης διακρίσιμης διαφοράς και το νόμο των σταθερών αναλογιών Weber-Fechner;

Ο λόγος είναι ότι, αν και τα αντίλημματα είναι ιδιωτικά, μπορούν να έχουν δημόσια παρατηρήσιμες συνέπειες που να είναι διυποκειμενικά επαναλήψιμες και αξιόπιστες. Όταν παρουσιάζουμε εκατό φορές έναν ήχο σε κάποιο άτομο, και ο ήχος αυτός γίνεται αντιληπτός τις 90 φορές από τις 100, αυτό δηλώνει μια συστηματικότητα. Κάθε παρατηρούμενη συστηματικότητα, κάθε απόκλιση από την ομοιογένεια ή την τυχαιότητα, είναι ένα φαινόμενο που επιδέχεται επιστημονική μελέτη και περιγραφή. Όταν παρουσιάζουμε εκατό διαφορετικούς ήχους από εκατό φορές τον καθένα στο ίδιο άτομο, και η καμπύλη της πιθανότητας ανίχνευσης συναρτήσει της φυσικής διαφοράς των ήχων είναι μια απλή και όμορφη μαθηματική συνάρτηση, τότε δεν έχουμε απλώς μια συστηματικότητα, αλλά ένα πολύ ισχυρό περιορισμό στη λειτουργία του συστήματος που μπορούμε να υποθέσουμε ότι παράγει αυτό το αποτέλεσμα. Χρειάζεται να υποθέσουμε ότι η ρητή απόκριση του ατόμου, το κάθε πάτημα του κουμπιού, διαμεσολαβείται από κάποιον εγκεφαλικό μηχανισμό ο οποίος λειτουργεί με τρόπο που να αντιστοιχεί στη συγκεκριμένη καμπύλη που λαμβάνουμε πειραματικά. Οποιαδήποτε εξήγηση δεν οδηγεί στην επιθυμητή καμπύλη είναι αναγκαστικά λανθασμένη. Οι υποθέσεις μας για τις θεωρητικές οντότητες που εμπλέκονται στην παραγωγή του αντίλημματος δεν μπορούν να είναι ανεξέλεγκτες.

Επιπλέον, όταν παρουσιάζουμε τους ίδιους εκατό ήχους, από εκατό φορές τον καθένα, σε εκατό διαφορετικά άτομα, και προκύπτει για όλα τα άτομα το ίδιο αποτέλεσμα, δηλαδή εκατό φορές η ίδια μαθηματική καμπύλη, βασισμένη κάθε φορά σε δέκα χιλιάδες ανεξάρτητες μετρήσεις, τότε τα πράγματα είναι πολύ σοβαρά, και σίγουρα πολύ επιστημονικά. Όχι μόνο χρειαζόμαστε μια θεωρία που να παράγει το συγκεκριμένο σχήμα, αλλά χρειαζόμαστε μια θεωρία για τα αντιληπτικά συστήματα όλων των ανθρώπων, μια γενική θεωρία για την αντίληψη, η οποία να έχει το συγκεκριμένο παρατηρούμενο αποτέλεσμα. Το ότι για την καταγραφή της καμπύλης μεσολαβεί η υποκειμενικότητα· το ότι εκτός από την αντίληψη εμπλέκονται στην πειραματική διαδικασία η κρίση, η απόφαση και η κινητική απόκριση, τίποτα από αυτά δεν αναιρεί τη συστηματικότητα, άρα την ανάγκη για μια εξήγηση.

Συνεπώς η ψυχοφυσική είναι επιστημονικός κλάδος διότι αφορά σε μια διατομική συστηματικότητα. Μπορεί το στενό αντικείμενο της μελέτης της να είναι ιδιωτικό, μη παρατηρήσιμο, όμως τα δεδομένα της χαρακτηρίζονται από ενδοατομική και διατομική συστηματικότητα – δηλαδή από σταθερότητα, αξιοπιστία και διυποκειμενικότητα. Έτσι, η ψυχοφυσική, που μελετά ένα μικρό και συγκεκριμένο κομμάτι της συνείδησης, μπορεί να αποτελέσει μοντέλο, αφετηρία και παράδειγμα για τη μελέτη της υπόλοιπης συνείδησης, στο βαθμό που μπορούμε να βασιστούμε μεθοδολογικά στα ίδια κριτήρια, δηλαδή την ενδουποκειμενική και διυποκειμενική συστηματικότητα.

Μέρος 3^ο: Βεβαιότητα και ακρίβεια

Ας επιστρέψουμε στο τι είναι συνείδηση και στην αμεσότητα με την οποία θεωρούμε πως γνωρίζουμε την απάντηση. Δυστυχώς, μαζί με την αμεσότητα έχουμε και τη βεβαιότητα. Και είναι πολύ εύκολο να μη δώσουμε προσοχή στη διάκριση μεταξύ της υποκειμενικής βεβαιότητας για κάτι που μπορεί να είναι και λάθος, και της γνώσης, δηλαδή της πεποίθησης εκείνης που είναι αληθής και δικαιολογημένη. Θέλω να πω ότι, παρότι είμαστε διαισθητικά βέβαιοι για το περιεχόμενο της συνείδησής μας, αυτό δε σημαίνει ότι έχουμε και σωστή αντίληψη γι' αυτό.

Εδώ δεν αναφέρομαι απλώς στις αντιληπτικές πλάνες. Φυσικά οι αντιληπτικές πλάνες είναι διασκεδαστικές και διδακτικές, όμως προκύπτουν ως χάσμα μεταξύ του αντιληπτού και του φυσικώς πραγματικού, και δεν αναδεικνύουν κάποια αντίφαση μεταξύ του υποκειμενικώς αντιληπτού και του υποκειμενικώς βέβαιοι. Το ζήτημα δεν είναι αν βλέπω σωστά αυτό που υπάρχει στον κόσμο. Η εσωτερική συνοχή του υποκειμένου δεν διαταράσσεται όταν δυο ίσες γραμμές μου φαίνονται άνισες κλπ. Εκείνο στο οποίο αναφέρομαι είναι οι τεράστιες αποκλίσεις μεταξύ του τι νομίζω ότι βλέπω και τι πραγματικά βλέπω, δηλαδή μιλάω για εσωτερικές, εντός του υποκειμένου, αντιφάσεις. Οι αποκλίσεις αυτές έχουν σχετικά πρόσφατα γίνει ευρέως γνωστές, και έχουν ήδη επηρεάσει πολύ τη σύγχρονη σκέψη των φιλοσόφων για τη συνείδηση.

Τα βασικά φαινόμενα στα οποία αναφέρομαι είναι η τύφλωση αλλαγής και η τύφλωση απροσεξίας. Η λέξη «τύφλωση» ακούγεται βαριά αλλά είναι μετάφραση του «blindness» και, αν λάβουμε υπόψη τη βαρύτητα των συνεπειών αυτών των φαινομένων, μπορεί κανείς να την πει μάλλον ελαφριά. Η τύφλωση αλλαγής είναι η αδυναμία μας να διακρίνουμε ευκρινείς και μεγάλης κλίμακας οπτικές διαφορές που συμβαίνουν μπροστά στα μάτια μας όταν η αντίληψή μας εμποδίζεται στιγμιαία τη χρονική στιγμή κατά την οποία συμβαίνουν οι μεταβολές. Η πρώτη ένδειξη για την ύπαρξη αυτού του φαινομένου ήταν αρκετά σύνθετη: οι ερευνητές επέφεραν κάποια αλλαγή στην εικόνα που κοίταζε κάποιος όταν ανιχνευόταν οφθαλμοκίνηση, διότι όσο κινούνται τα μάτια η οπτική πληροφορία δεν γίνεται αντιληπτή. Μέσα στο ελάχιστο αυτό χρονικό διάστημα, κατά τη διάρκεια της σακκαδικής κίνησης των οφθαλμών, μπορούσε κανείς να εξαφανίσει ένα αντικείμενο από το οπτικό πεδίο, να του αλλάξει χρώμα ή να το μετακινήσει, χωρίς αυτό να γίνει αντιληπτό. Φανταστείτε πως κοιτάτε μια φωτογραφία ενός δωματίου, και καθώς το βλέμμα σας προσηλώνεται σε διαφορετικά σημεία της φωτογραφίας, παρατηρώντας τα έπιπλα και τα αντικείμενα μέσα στο δωμάτιο, και διατηρώντας την προσοχή σας στη συγκεκριμένη φωτογραφία, εξαφανίζεται ένας καναπές, αλλάζει χρώμα ένας τοίχος, και άλλα τέτοια συνταρακτικά που όμως δεν γίνονται αντιληπτά. Δύσκολο να το φανταστεί ή να το πιστέψει κανείς, κι όμως αληθινό.

Σήμερα η συνηθισμένη μέθοδος είναι πολύ απλούστερη, και απλώς μεταξύ των διαφορετικών εκδοχών της οπτικής σκηνής μεσολαβεί ένα κενό. Το φαινόμενο είναι τόσο συστηματικό και αξιόπιστο που μετράται όχι με την πιθανότητα να γίνει αντιληπτή η αλλαγή, αλλά με το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μέχρις ότου αυτή γίνει αντιληπτή. Δηλαδή δύο φωτογραφίες του ίδιου δωματίου, μία με καναπέ και μία χωρίς, εναλλάσσονται κάθε ένα ή δύο δευτερόλεπτα με ένα σύντομο κενό ανάμεσά τους, και παρ' όλα αυτά μπορεί να χρειαστούν δεκάδες αλλαγές για να γίνουν αντιληπτές οι διαφορές σε ορισμένες περιπτώσεις.

Το δεύτερο εύρημα είναι και αυτό σχετικό με την οπτική προσοχή, και είναι ακόμα πιο εντυπωσιακό διότι δεν χρειάζεται κανέναν αφύσικο πειραματικό χειρισμό. Με απλά λόγια, όταν έχουμε στραμμένη κάπου την προσοχή μας, μπορεί να συμβούν ένα σωρό πράγματα μπροστά στα μάτια μας χωρίς να το πάρουμε χαμπάρι. Η φημισμένη πλέον επίδειξη αυτού του φαινομένου είναι με το βίντεο δύο ομάδων μπάσκετ που αλλάζουν πάσες με τη μπάλα μέσα σ' ένα γήπεδο. Ο παρατηρητής επιφορτίζεται με το έργο να μετρήσει πόσες πάσες αλλάζει μια από τις δυο ομάδες, κι ενώ επιδίδεται στο έργο αυτό, ένας τύπος με στολή γορίλα περνά απ' το γήπεδο ανάμεσα στις δυο ομάδες, μέσα στη μέση της οθόνης, εντελώς απαρατήρητος από ένα μεγάλο ποσοστό θεατών. Είναι δύσκολο να πιστέψει κάποιος, ξαναβλέποντας το βίντεο αργότερα και χωρίς να μετράει πάσες, ότι θα ήταν ποτέ δυνατό να μη δει ολόκληρο γορίλα μπροστά στα μάτια του. Δύσκολο ή εύκολο, συνηθισμένο ή ακραίο, είναι αλήθεια. Και η αλήθεια αυτή μας λέει κάτι για την επίγνωσή μας του οπτικού πεδίου, και για τη συνείδησή μας γενικότερα.

Μια πιο απλή επίδειξη της ασυμφωνίας μεταξύ της αντίληψής μας και της άμεσης βεβαιότητας που έχουμε γι' αυτή μπορεί να γίνει στο σπίτι με ελάχιστη προετοιμασία. Χρειάζεται μόνο μερικές χρωματιστές κάρτες τις οποίες παρουσιάζουμε στην άκρη του οπτικού πεδίου. Μπορούμε εύκολα να επιβεβαιώσουμε ότι τις βλέπουμε όταν κινούνται, δεν μπορούμε όμως να δούμε τι χρώμα είναι. Αυτό άλλωστε είναι αναμενόμενο αν λάβουμε υπόψη την κατανομή και τις ιδιότητες των φωτοϋποδοχέων στον αμφιβληστροειδή. Αν το καλοσκεφτείτε, αυτό σημαίνει πως το οπτικό μας πεδίο είναι άχρωμο στις άκρες. Δηλαδή τα πράγματα που αντιλαμβανόμαστε με την άκρη του ματιού μας, ο άνθρωπος που κάθεται δίπλα σας αυτή τη στιγμή, δεν έχει χρώμα στην αντίληψή σας. Πιθανότατα ακόμα και αυτή η μικρή και ασήμαντη παρατήρηση σας εκπλήσσει. Το ότι σας εκπλήσσει, όπως εξέπληξε και μένα όταν το πρωτόεμαθα (και το δοκίμασα για να το πιστέψω), είναι μια πολύ σημαντική διατομική συστηματικότητα.

Η έκπληξη, όπως λέει ο διάσημος φιλόσοφος του νου Ντάνιελ Ντένιτ· η έκπληξη είναι θαυμάσια εξαρτημένη μεταβλητή. Και αυτό διότι η έκπληξη σημαίνει ότι η εξέλιξη ήταν απρόσμενη. Αλλά για να θεωρηθεί απρόσμενη μια εξέλιξη, αυτό σημαίνει ότι υπήρχαν προσδοκίες, οι οποίες δεν επιβεβαιώθηκαν – αλλά αντίθετα παραβιάστηκαν. Το να έχουμε προσδοκίες για την αντίληψή μας είναι απολύτως φυσικό και αναμενόμενο, και στην προκειμένη περίπτωση εξαιρετικά διαφωτιστικό, διότι χάρη στην έκπληξη μπορούμε να συμπεράνουμε πως, όποιες κι αν ήταν οι ακριβείς προσδοκίες μας, ρητές ή άρρητες, ήταν σίγουρα λανθασμένες. Κι όταν η έκπληξη είναι διυποκειμενικά αξιόπιστη, αυτό σημαίνει πως οι κοινές μας προσδοκίες για την αντίληψή μας, η οπτική μας επίγνωση με άλλα λόγια, είναι παραπλανητική.

Προσοχή: αυτό δεν σημαίνει ότι η οπτική μας αντίληψη είναι ανακριβής ως προς το περιβάλλον (αυτό συμβαίνει, αλλά είναι άλλο θέμα). Εδώ μιλάμε για το κατά πόσο μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στην άμεση γνώση μας για την ίδια μας τη συνείδηση. Η άμεση γνώση μας σας γενικές γραμμές μας υποδεικνύει πως το οπτικό μας πεδίο είναι πλήρως καθορισμένο, με τις οπτικές του ιδιότητες προσδιορισμένες και με πλούσιες αναπαραστάσεις των αντικειμένων που υπάρχουν μέσα σ' αυτό. Αναπαραστάσεις σταθερές, που περιλαμβάνουν όχι μόνο τις οπτικές ιδιότητες των αντικειμένων αλλά και τις σχετικές τους θέσεις και χωρικές ιδιότητες. Και έρχονται μερικά απλά πειραματάκια να μας αποδείξουν πέρα από αμφισβήτηση ότι αυτό που νομίζουμε για την ίδια μας την αντίληψη μπορεί να είναι ανακριβές.

Εκείνο που θέλω να πω είναι πως οι ιδέες που έχουμε για την άμεση γνώση μας, παρότι συνοδεύονται από υποκειμενική βεβαιότητα, δεν είναι καθόλου εγγυημένο ότι είναι ακριβείς. Και το χειρότερο είναι

πως δεν υπάρχει κανένας τρόπος να διακρίνουμε από μέσα, χωρίς πειράματα και εξωτερική ματιά, πότε οι ιδέες μας αυτές είναι ακριβείς και πότε όχι. Η σχετική συζήτηση στους φιλοσοφικούς κύκλους έχει φτάσει στο σημείο να θέτει εδώ και λίγα χρόνια το ερώτημα μήπως όλη η οπτική μας αντίληψη συνιστά μια μεγαλειώδη οφθαλμαπάτη. Μπορεί η απάντηση προς το παρόν να τείνει προς το όχι, ότι δεν είναι όλα μια οφθαλμαπάτη, δύσκολα όμως μπορούμε πλέον να υποστηρίξουμε ότι η διαισθητική μας αντίληψη για την αντίληψη είναι καλός οδηγός για να μας καθοδηγήσει προς μια ακριβή περιγραφή της πραγματικότητας – ούτε καν της δικιάς μας, ατομικής και υποκειμενικής πραγματικότητας.

Μέρος 4^ο: Γίνεται περιγραφή από μέσα;

Θα ρωτάγατε ποτέ την ηλεκτρική σας σκούπα πώς λειτουργεί; Υποθέτω πως όχι. Ούτε το σκύλο σας, φαντάζομαι. Ίσως επειδή δεν μπορούν να απαντήσουν. Αν υποθέσουμε ότι οι μηχανικοί του μέλλοντος κατασκευάζουν έναν πολύ προχωρημένο υπολογιστή, και τον προγραμματίζουν για να περάσει το τεστ του Τιούρινγκ, δηλαδή να μπορεί να κάνει μια συζήτηση με τρόπο που να μη γίνεται αντιληπτό ότι πρόκειται για υπολογιστή και όχι για άνθρωπο. Προφανώς για να συμβεί αυτό πρέπει πρώτα να μάθουμε πολλά περισσότερα απ' όσα ξέρουμε σήμερα αναφορικά με τις γλωσσικές λειτουργίες. Όμως η τεχνολογία είναι τζάμπα στα φανταστικά πειράματα, οπότε αυτό δεν είναι εμπόδιο. Προγραμματίζουν λοιπόν οι φανταστικοί τεχνικοί μας το φανταστικό υπολογιστή μας και του δίνουν γλωσσική ικανότητα καθώς και έναν πλούτο γνώσεων σαν αυτές που έχει ένας καθημερινός άνθρωπος. Γνώσεις για τον κόσμο, για τους ανθρώπους και, φυσικά, κάποιες γνώσεις για τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο του ανθρώπου, έτσι ώστε να μπορεί να απαντά σε ερωτήσεις για το «πώς νιώθει» και «αν βλέπει» και τέτοια πράγματα. Ας υποθέσουμε ότι σε κάποιο βαθμό, έστω και όχι τέλεια, ο υπολογιστής αυτός έχει μια τέτοια μεγάλη βάση πληροφοριών και τις κατάλληλες διεργασίες γλωσσικής αλληλεπίδρασης.

Η ερώτηση είναι: θα περιμένατε από τον υπολογιστή αυτό να μπορεί να απαντήσει με ακρίβεια για τις λειτουργίες με τις οποίες προγραμματίστηκε; Θα περιμένατε να σας περιγράψει το πρόγραμμα βάσει του οποίου λειτουργεί; Θα περιμένατε να σας περιγράψει πώς λειτουργούν τα ηλεκτρονικά του ή με ποιους αλγόριθμους διαλέγει κάθε φορά πώς να απαντήσει; Εγώ δεν θα το περίμενα. Και δεν θα το περίμενα, για τρεις λόγους: πρώτον, αν απαντούσε τέτοια ερώτηση θα αποτύγχανε στο τεστ διότι κανένας κανονικός άνθρωπος δεν γνωρίζει τέτοια πράγματα για τον εαυτό του, δηλαδή με ποιους αλγόριθμους λειτουργεί ο νους του. Δεύτερον, διότι αν απαντούσε θα έπρεπε να δώσει τις απαντήσεις που δίνει ο άνθρωπος αναφορικά με τις ανθρώπινες λειτουργίες και άρα θα έκανε αντικειμενικά λάθος διότι οι δικές του λειτουργίες έχουμε δεχτεί πως είναι απλώς ένα πρόγραμμα συνδυασμού και ανταλλαγής πληροφοριών, το οποίο εκτελείται από ηλεκτρονικά κυκλώματα και περιγράφεται από μια γλώσσα προγραμματισμού. Τρίτον, και σημαντικότερο, διότι δεν θα έχει προγραμματιστεί για ν' απαντά ερωτήσεις για τη φύση του, ή για τις λειτουργίες του. Θα έχει προγραμματιστεί για να απαντά ερωτήσεις για τη ζωή, τον καιρό, τις τιμές των φρούτων, και ίσως για τις δημοφιλείς τηλεοπτικές σειρές. Αυτά είχε προγραμματιστεί να απαντά, αυτά θα απαντούσε.

Ο δικός μας νους τι είναι φτιαγμένος να γνωρίζει και ν' απαντά; Ας προσπαθήσουμε να μας δούμε απ' έξω, όπως θα μας έβλεπε ο μυθικός αρειανός επιστήμονας.

Είμαστε βιολογικές μηχανές, και μεταξύ άλλων διαθέτουμε κάποιες νοητικές δεξιότητες. Μ' αυτές τις δεξιότητες λειτουργούμε, επιβιώνουμε και αναπαραγόμαστε μέσα στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον μας. Το αν μας προγραμματίσει ένας φανταστικός μηχανικός, ένας θεός, ή αν προκύψαμε έτσι μέσα από τη διαδικασία της εξέλιξης δεν παίζει κανένα ρόλο για την τωρινή μας κατάσταση. Ως μηχανές που εκτελούμε κάποιες λειτουργίες, μεταξύ των οποίων και νοητικές, λογικό είναι να διαθέτουμε τη γνώση εκείνη που είναι απαραίτητη για τις λειτουργίες αυτές, είτε ως αναπαράσταση είτε ως δυνατότητα. Έχουμε κανένα λόγο, εκτός από την υποκειμενική μας διαίσθηση, να πιστεύουμε ότι οι νοητικές μας δυνατότητες περιλαμβάνουν την αυτοπεριγραφή μας; Γιατί δικαιολογείται ο αρειανός να μας ρωτήσει τη γνώμη μας για τις νοητικές μας λειτουργίες όταν δεν δικαιολογούμαστε εμείς να ρωτήσουμε τον υπολογιστή μας για τις δικές του;

Η απάντηση που δίνω εγώ είναι ότι δεν δικαιολογείται καμία τέτοια ερώτηση σε καμία περίπτωση. Ο νους είναι μια λειτουργία της βιολογικής μηχανής. Το να περιμένουμε από τη λειτουργία αυτή να μας πληροφορήσει είτε για τον εαυτό της είτε για το μηχανισμό που την υλοποιεί είναι σα να περιμένουμε από την εκπομπή που παίζει στην οθόνη να πληροφορηθούμε για τη χημική επίστρωση της οθόνης και τα ηλεκτρονικά κυκλώματα της τηλεόρασης.

Κι όμως, νομίζουμε πως με τη σκέψη μας μπορούμε να δούμε τη σκέψη μας. Η αυτοαναφορικότητα δε μας ενοχλεί. Φανταζόμαστε πως είναι δυνατό να έχουμε μέσα στη σκέψη μας μια αναπαράσταση της σκέψης μας και να μιλάμε γι' αυτή σα να ήταν κάποιο αντικείμενο. Όμως για να έχουμε μια ακριβή αναπαράσταση της σκέψης μέσα στη σκέψη θα πρέπει η αναπαριστώμενη σκέψη να αναπαριστά κι αυτή τη σκέψη... και ούτω καθεξής. Η αναδρομή είναι ατέρμονη – και προφανής.

Θυμίζω το παράδειγμα που ανέφερα στην αρχή. Η επίλυση ενός μαθηματικού προβλήματος είναι μια νοητική λειτουργία. Η σκέψη ότι επιλύουμε ένα μαθηματικό πρόβλημα είναι μια άλλη νοητική λειτουργία. Πώς μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι παρατηρούμε τη νοητική μας λειτουργία της επίλυσης του προβλήματος; Δεν είναι δυνατό μια νοητική λειτουργία να αποτελεί αντικείμενο μιας άλλης νοητικής λειτουργίας του ίδιου υποκειμένου, ταυτόχρονα. Πόσους νόες διαθέτει πια αυτό το υποκείμενο; Έναν στη γωνία που λύνει το πρόβλημα, κι έναν πιο δω που κοιτάζει τον άλλο πώς το λύνει; Πώς το φανταζόμαστε αυτό; Ποιος από τους δύο είναι το υποκείμενο, και πού πάει στην άλλη περίπτωση;

Η χαλαρότητα με την οποία αντιμετωπίζονται αυτές οι ιδέες στην επιστημονική και φιλοσοφική κοινότητα είναι, κατά τη γνώμη μου, ενδεικτική της στενότητας του πλαισίου μέσα στο οποίο είναι εξελικτικά καθορισμένος να λειτουργεί ο νους. Είμαστε τόσο ασφυκτικά περιορισμένοι από τις κοινές νοητικές μας δυνατότητες που δυσκολευόμαστε ακόμα και να συλλάβουμε ότι μπορεί να υπάρχει πρόβλημα, ένα επεξηγηματικό κενό. Η ίδια η βεβαιότητα της άμεσης γνώσης λειτουργεί ως εμπόδιο για την πραγματική γνώση, ως περιοριστικό φράγμα στην καθαρή σκέψη. Νομίζω πως είναι καιρός, όσοι θεωρούν την άμεση πληροφορία ως περιγραφική των νοητικών διεργασιών, να σκιαγραφήσουν, αδρά έστω, ένα μοντέλο νοητικής λειτουργίας όπου να φαίνεται ποιες νοητικές αναπαραστάσεις, πώς και με ποιον τρόπο αλληλεπιδρούν έτσι ώστε να δικαιολογείται κανείς να υποστηρίξει ότι η αυτοπαρατήρηση είναι αντίληψη της νοητικής λειτουργίας και όχι μια ξεχωριστή νοητική λειτουργία άσχετη με αυτό που υποτίθεται ότι παρατηρείται.

Υποστηρίζω ότι η ιδέα που έχουμε για την αυτοσυνείδησή μας είναι ανακριβής, όπως και η ιδέα που έχουμε για την οπτική αντίληψή μας. Άρα, η θέση ότι μπορούμε να περιγράψουμε τη συνείδησή μας διαισθητικά, από μέσα, πάσχει και στα δύο μέτωπα: είναι και λογικά ανακόλουθη λόγω της αυτοαναφοράς, και εμπειρικά ανακριβής στο δικό της γήπεδο, μέσα στο πεδίο της ιδιωτικής υποκειμενικότητας. Είναι καιρός να εγκαταλείψουμε αυτή την αδιέξοδη και τελικά αφελή ιδέα, ότι η αυτοπαρατήρηση παρέχει χρήσιμες περιγραφές για τη συνείδηση, και να στραφούμε σε άλλες μεθοδολογίες μελέτης της συνείδησης, χρησιμοποιώντας τη φαινομενολογία ως φαινόμενο προς εξήγηση και όχι ως μέθοδο εξήγησης.

Μέρος 5^ο: Τι διδάσκει η ιστορία

Στο προτελευταίο μέρος της διάλεξής μου θέλω να χρησιμοποιήσω ένα έμμεσο επιχείρημα κατά της διαισθητικής προσέγγισης στη συνείδηση – για την ακρίβεια, ένα επιχείρημα με δύο χωριστά μέρη, τα οποία βασίζονται σε μια πρόχειρη ανάγνωση της μέχρι τώρα πορείας της επιστημονικής προόδου (σε άλλα γνωστικά πεδία) και της παντελούς έλλειψης προόδου στο θέμα της συνείδησης.

Το πρώτο μέρος του επιχειρήματος βασίζεται στην απλή παρατήρηση ότι η επιστήμη προόδευσε όταν, και μόνον όταν, ξεπέρασε τις αφελείς διαισθητικές αντιλήψεις του παρελθόντος. Οι ριζοσπαστικές αναθεωρήσεις της σύλληψής μας για τον κόσμο και για τον εαυτό μας, που μας επέτρεψαν να βελτιώσουμε τις ικανότητες πρόβλεψης των φυσικών φαινομένων και, ελπίζουμε, και την κατανόησή τους, συνίστανται σε συνειδητοποίηση, απόρριψη και αντικατάσταση των φαινομενικά βásiμων

παραδοχών μας, αυτών που φαντάζουν «προφανείς» σε κάθε άνθρωπο αλλά είναι, δυστυχώς, λανθασμένες.

Τι πιο απλό από το να υποθέσει κανείς πως ένα αντικείμενο κινείται μόνο όταν κάτι το σπρώχνει; Είναι προφανές! Τόσο προφανές, όσο και λάθος· όμως χρειάστηκαν χιλιάδες χρόνια σκέψης για να φτάσει ο άνθρωπος να συλλάβει τη σχέση δύναμης κι επιτάχυνσης και το ρόλο της τριβής στο πλαίσιο και την κλίμακα μέσα στα οποία συνήθως ο ίδιος ο άνθρωπος λειτουργεί. Τι πιο προφανές από το πάνω και το κάτω; – μέχρι να συλλάβει κανείς το σχήμα του πλανήτη και τη θέση του στο σύμπαν. Τι πιο προφανές από τη συμπαγή σύσταση των στερεών; Κανείς δεν περνά μέσα από τοίχους! Κι όμως, σήμερα ξέρουμε πως η διαφορά μεταξύ στερεών και αερίων δεν έχει να κάνει με το αν γεμίζουν το χώρο ή όχι, αλλά με το πόσο περιθώριο κίνησης έχουν τα μόρια στο κάθε υλικό. Και ξέρουμε πως το αν κάτι περνάει μέσα από κάτι άλλο ή όχι έχει να κάνει με τις αλληλεπιδράσεις και τις ενεργειακές καταστάσεις των υποατομικών σωματιδίων και όχι με το αν η ύλη είναι σε στερεή ή υγρή φάση. Νομίζω πως δε χρειάζεται να ξεφύγουμε σε πιο εξωτικές αναθεωρήσεις στη φυσική για να πιστέψουμε πως πρόοδος είναι η τεκμηριωμένη απόρριψη του προφανούς.

Δεν είναι όμως μόνο η φυσική που προχωρά πετώντας τα βαρίδια της άμεσης βεβαιότητας. Προφανής είναι και η ύπαρξη ζωής, τόσο προφανής όσο η διάκριση ανάμεσα στην πέτρα και τη σαύρα που λιάζεται πάνω της. Και μετά η σαύρα έγινε μικρά κομματάκια, ιστοί που απαρτίζονται από κύτταρα, που συγκροτούνται από μόρια, που αλληλεπιδρούν σύμφωνα με τους κοινούς και καθόλου προφανείς φυσικούς νόμους. Φυσικοχημεία. Μπορεί να μην είμαστε σε θέση να περιγράψουμε το σύστημα «σαύρα» γράφοντας εξισώσεις, και ίσως ποτέ να μη μπορέσουμε να το πετύχουμε αυτό, είμαστε όμως βέβαιοι πως η φυσικοχημεία επαρκεί για να δικαιολογήσει όλα τα παρατηρούμενα φαινόμενα της ζωής, χωρίς επιπλέον υποθέσεις, ζωικά πνεύματα και τέτοια. Η κατάρριψη του προφανούς στο θέμα της ζωής βρίσκει ακόμα δυσκολίες όταν συναντά τις κατηγορικές ανάγκες του ανθρώπου, όπως να προσδιοριστεί πότε μια ανθρώπινη ζωή αρχίζει και πότε ακριβώς τελειώνει. Γιατροί, φιλόσοφοι, βιολόγοι, νομικοί, μέχρι και παπάδες ακόμα, συζητούν και δεν μπορούν να βγάλουν άκρη, διότι η προφανής και άμεση βεβαιότητα όλων μας συγκρούεται με την αναμφισβήτητη πραγματικότητα της επιστήμης, ότι τέτοια στιγμή έναρξης ή λήξης δεν υπάρχει. Η επιστήμη πάει μπροστά, εμείς όχι και τόσο.

Κι άλλα προφανή, όπως η κατάρα (του θεού, του μάγου ή του ανθρώπου), που έγινε μικρόβια, και ο δαιμονισμός, που έγινε ψυχική νόσος, και αμέτρητα άλλα. Με δυο λόγια, η διαισθητική προσέγγιση στα πράγματα είναι ο αποδεδειγμένα χειρίστος οδηγός αναφορικά με την κατάκτηση πραγματικής γνώσης για τον κόσμο. Και μόνο με βάση το ιστορικό προηγούμενο θα έπρεπε, αντί να συζητάμε ακόμα για τις φαινομενολογικές προσεγγίσεις στη συνείδηση, να αναλύουμε και να εξετάζουμε όλες τις άμεσες βεβαιότητές μας με το ρητό εκ προοιμίου σκοπό να τις απορρίψουμε, ακόμα κι αν δεν έχουμε καμία καλύτερη ιδέα για να τις αντικαταστήσουμε αμέσως. Η μόνη πιθανή χρησιμότητα της αυτοπαρατήρησης είναι να καταγράψουμε τις πεποιθήσεις που μας προκαλεί και να τις θεωρήσουμε συλλήβδην λανθασμένες. Το πιθανότερο είναι ότι η στρατηγική αυτή θα επιταχύνει την κατανόηση των ψυχονοητικών φαινομένων, διευκολύνοντας τη συνήθως δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία των σταδιακών ανακαλύψεων, με όλα τα προβλήματα προσέγγισης και αποδοχής που συνήθως αυτές συνεπάγονται.

Το δεύτερο σκέλος του επιχειρήματος αυτού έχει να κάνει με την ως τώρα ενασχόληση των στοχαστών με το συγκεκριμένο ζήτημα, δηλαδή με τη διαισθητική προσέγγιση στη μελέτη της συνείδησης. Η προσέγγιση αυτή έχει κυριαρχήσει στη συστηματική σκέψη από τις απαρχές τις καταγεγραμμένης φιλοσοφίας, και νομίζω πως είναι δίκαιο να πούμε πως δεν έχει οδηγήσει σε καμία πρόοδο. Τόσοι και τόσοι έξυπνοι και δημιουργικοί άνθρωποι, αδιαμφισβήτητου πνευματικού βεληνεκούς, το έχουν σκεφτεί διεξοδικά το ζήτημα και δεν έχουμε καταλήξει πουθενά. Όσο μάλιστα περνά ο καιρός τόσο πολλαπλασιάζονται οι ιδέες, αντί να συγκλίνουν σε κάτι, χωρίς όμως να έχουμε κάτι ουσιαστικό να προσθέσουμε που να μη μπορεί κάποιος να βρει τις ρίζες του σε κάποιον Πλάτωνα ή Καρτέσιο ή Χούσερλ. Δεν γνωρίζω κανένα άλλο θέμα του ευρύτερου πεδίου των φυσικών επιστημών που να έχει απασχολήσει τόσον καιρό τόσοσους άξιους στοχαστές και να έχει μηδενικό αποτέλεσμα. Δυόμιση χιλιάδες χρόνια το σκέφτηκαν οι καλύτεροι που έχουμε, αξιοποιώντας

προσεκτικά και συστηματικά την άμεση βεβαιότητα που τους προσφέρει ο στοχασμός πάνω στον εαυτό και στα ψυχονοητικά. Τι καινούριο ή καλύτερο μπορεί να προσφέρει ο οποιοσδήποτε σημερινός στοχαστής που παρατηρεί τον εαυτό του; Τίποτα.

Και το τίποτα αυτό, πατάει σε δύο πόδια: Το ένα είναι ότι ο δρόμος είναι ήδη πολυταξιδεμένος και καλά ανοιγμένος, οι πορείες χαρτογραφημένες, χωρίς εκπλήξεις. Δύσκολο να ανακαλύψει κανείς νέες χώρες και ιθαγενείς πολιτισμούς στην Πάρνηθα. Τουλάχιστον ο Πλάτωνας ήταν τυχερός διότι εκτός από οξυδερκής στοχαστής ήταν και πρώτος στην περιοχή. Το δεύτερο μέρος του τίποτα είναι ότι οι άνθρωποι είμαστε σε γενικές γραμμές όμοιοι. Τουλάχιστον έτσι νομίζουμε. Αν οι άνθρωποι, ως εξελιγμένο είδος με κοινά χαρακτηριστικά, έχουμε πάνω-κάτω τον ίδιο τρόπο σκέψης, δηλαδή τα ίδια ψυχονοητικά γνωρίσματα, τότε λίγο-πολύ σε όλους μας τα ίδια πράγματα θα φαίνονται προφανή, με άμεση βεβαιότητα. Συνεπώς το πρόβλημα δεν είναι απλώς ότι τα 'χουν ήδη σκεφτεί άλλοι. Το πρόβλημα είναι ότι και μεις είμαστε ίδιοι με τους προηγούμενους, οπότε αν βασιστούμε στην ίδια μέθοδο θα πάρουμε και τα ίδια αποτελέσματα. Δηλαδή τίποτα. Δεν έχουμε κανένα λόγο να πιστεύουμε ότι οι άξιοι στοχαστές του σήμερα θα είναι πιο αποτελεσματικοί από τους άξιους στοχαστές του χτες όταν χρησιμοποιούν ακριβώς την ίδια μέθοδο, διότι έχουν τους ίδιους ψυχονοητικούς μηχανισμούς και άρα τις ίδιες διαισθητικές αντιλήψεις και αυτοαντιλήψεις.

Συμπερασματικά, η ετυμολογία της επιστημονικής προόδου, τόσο σε άλλα πεδία όπου όντως υπήρξε πρόοδος, όσο και στο πεδίο της συνείδησης όπου δεν υπήρξε αντίστοιχη πορεία, υποδεικνύει ότι το τελευταίο πράγμα που θα πρέπει να εμπιστευόμαστε είναι η διαισθητική μας αντίληψη για τα φαινόμενα.

Μέρος 6^ο: Ένας σύγχρονος ρόλος για τη φαινομενολογία

Έχω λοιπόν παρουσιάσει μια σειρά από επιχειρήματα για να υποστηρίξω την αντίθεσή μου στην ενδοσκοπηση ως μεθοδολογικό εργαλείο, δηλαδή την αντίθεσή μου στο σύνολο σχεδόν των προσεγγίσεων στη σύγχρονη, δήθεν επιστημονική, μελέτη της συνείδησης. Νομίζω είναι σαφές γιατί πιστεύω πως η διαισθητική προσέγγιση δεν έχει αποφέρει και δεν πρόκειται να αποφέρει καρπούς για την κατανόηση της συνείδησης όσο χρησιμοποιείται για την παραγωγή εξηγήσεων. Θα ήθελα, τελειώνοντας, να αναφερθώ στον αναγκαίο ρόλο της διαισθησης για τη μελέτη της συνείδησης. Διότι χωρίς αξιοποίηση της άμεσης βεβαιότητας δεν είναι δυνατό να πετύχουμε μια περιγραφή της.

Η βασική θέση είναι ότι η λειτουργία της συνείδησης, ως ψυχονοητικό φαινόμενο, είναι κάτι που ανήκει στο χώρο έρευνας και θεωρίας της σύγχρονης πειραματικής ψυχολογίας και της γνωσιακής νευροεπιστήμης. Όπως ισχύει και για τα άλλα ψυχονοητικά φαινόμενα, και κατά το προεξάρχον υπόδειγμα της ψυχοφυσικής, το ζητούμενο είναι μια περιγραφή της ενδοατομικής και διατομικής συστηματικότητας. Χρειαζόμαστε δηλαδή μια καλή θεωρία που θα μας εξηγήσει γιατί έχουμε τις συγκεκριμένες άμεσες βεβαιότητες που έχουμε, όταν τις έχουμε, και γιατί όχι κάποιες άλλες. Θα μας εξηγήσει γιατί κάτι είναι διαισθητικά προφανές ενώ κάτι άλλο φαντάζει αδιανόητο. Θα μας εξηγήσει πώς και γιατί παράγονται τα αντιλήμματα με τον τρόπο που τα αντιλαμβανόμαστε, πώς και γιατί προκύπτει ο ποιοτικός και ιδιωτικός χαρακτήρας των σκέψεων και των αισθήσεων. Θα μας εξηγήσει πώς παράγονται οι πεποιθήσεις μας αναφορικά με την αντίληψή μας (τόσο οι σωστές όσο και οι λανθασμένες), ποια είναι η ενδοσκοπική λειτουργία, πώς παράγεται η βούληση, η πρόθεση, και ο υποκειμενικός χαρακτήρας των συγκινήσεων. Και τα λοιπά.

Με δυο λόγια, χρειαζόμαστε μια καλή και ολοκληρωμένη θεωρία για τη συνείδηση όπως τη χρειαζόμαστε και για όλα τα υπόλοιπα φαινόμενα, και για να κατασκευάσουμε μια τέτοια θεωρία χρειαζόμαστε μια βάση παρατηρήσεων τις οποίες θα πρέπει να περιγράφει η θεωρία. Η βάση των παρατηρήσεων, προφανώς και αναγκαστικά, θα πρέπει να προκύψει από τη φαινομενολογία, από την «εσωτερική» παρατήρηση των ψυχονοητικών φαινομένων, διότι η εξήγηση της συνείδησης θα πρέπει να περιγράφει ακριβώς αυτή την εσωτερική παρατήρηση. Το φαινόμενο της αυτοπαρατήρησης, αντί για μεθοδολογικό εργαλείο εξήγησης του νοητικού μας κόσμου από την οπτική γωνία του πρώτου προσώπου, θα είναι πηγή παρατηρήσεων που θα πρέπει να εξηγηθούν εξωτερικά, από την οπτική γωνία του τρίτου προσώπου.

Η λέξη φαινομενολογία χρησιμοποιείται εδώ με πιο χαλαρή έννοια από αυτή που της δίνουν οι φιλόσοφοι που ασχολούνται με το θέμα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως πρόκειται για εντελώς διαφορετικά πράγματα. Δεν αναφέρομαι στο φιλοσοφικό ρεύμα της φαινομενολογίας των Χούσερλ, Σαρτρ και Χάιντεγγερ και στις λεπτές αποχρώσεις του προ-συνειδητού, του υποκειμένου και της καθαρής ουσίας των πραγμάτων που πραγματεύεται. Άλλωστε δεν τα γνωρίζω αυτά τα πράγματα. Χρησιμοποιώ τον όρο «φαινομενολογία» όπως και οι περισσότεροι μη φιλόσοφοι σήμερα, τουλάχιστον στη γνωσιακή επιστήμη, για να αναφερθώ σε μια περιγραφή πρώτου προσώπου των συνειδητών καταστάσεων, των δεδομένων της εμπειρίας, όπως αυτά φαίνονται στο υποκείμενο της εμπειρίας. Με την έννοια αυτή, η λέξη «φαινομενολογία» δε σημαίνει περισσότερα από την πράξη και το περιεχόμενο της ψυχονοητικής αυτοπαρατήρησης.

Πώς φαντάζομαι την πρόοδο στο θέμα της συνείδησης; Αφενός χρειαζόμαστε ποσοτικά στοιχεία που να καταγράφουν σημαντικές πτυχές της ιδιωτικής υποκειμενικής εμπειρίας. Δηλαδή φαινομενολογικά δεδομένα παραγόμενα μέσα από έξυπνους και δημιουργικούς πειραματικούς σχεδιασμούς ώστε να είναι συγχρόνως αξιόπιστα και μετρήσιμα. Η πειραματική ψυχολογία εφαρμόζει εδώ και δεκαετίες αυτήν ακριβώς τη μέθοδο, και συλλέγει αξιόπιστα δημόσια παρατηρήσιμα, με τη μορφή χρόνων απόκρισης, επιλογών, εκφωνημάτων, και άλλων μετρήσεων. Τα παρατηρήσιμα αυτά βασίζονται σε ιδιωτικές, εσωτερικές, συχνά συνειδητές διεργασίες. Η αλλαγή, για να στοχεύσουμε ειδικά στη συνείδηση, θα πρέπει να είναι στην έμφαση του αντικειμένου, σχεδιάζοντας τις πειραματικές διαδικασίες, διατάξεις και οδηγίες ώστε μέσα από τις παρατηρήσιμες αποκρίσεις να αναδεικνύεται ο φαινόμενος χαρακτήρας των εμπειριών.

Τα πειραματικά αποτελέσματα θα πρέπει στη συνέχεια να συνταχθούν σε ένα επεξηγηματικό πλαίσιο που θα αφορά ρητά στο συνειδητό επίπεδο και θα το αντιμετωπίζει σαν μια ακόμα νοητική λειτουργία της βιολογικής μηχανής του νου. Τα θεωρητικά εργαλεία που διαθέτουμε, σημερινά και αυριανά, θα πρέπει να μας βοηθήσουν να κατασκευάσουμε μια καλή περιγραφή της συνειδητής λειτουργίας. Θα δώσουμε έτσι το βάρος που αρμόζει σε ιδιωτικές όψεις σημαντικών θεωρητικών κατασκευασμάτων που ήδη έχουμε και χρησιμοποιούμε, ενώ παριστάνουμε ότι αυτά δήθεν δεν αφορούν στη συνείδηση αλλά στον προσωπικό μας υπολογιστή.

Η επιστημονική μελέτη της συνείδησης πρέπει να ενταχθεί στη γνωσιακή επιστήμη όχι ως εξωτικό φρούτο, που είναι σήμερα, το οποίο δαγκώνει ο καθένας όπως του κατέβει, με βάση την ατομική του αυτοπαρατήρηση, χωρίς να νιώθει καμία ανάγκη αναφοράς σε πειραματικά δεδομένα. Η τρέχουσα υπόθεση εργασίας μας ότι ο νους είναι μια μηχανή κάποιου είδους, σίγουρα χωράει μια χαρά και τις λειτουργίες της συνείδησης όσο χωρά και όλες τις υπόλοιπες. Ο ρόλος της διαίσθησης, δηλαδή της άμεσης βέβαιης γνώσης για το νου μας είναι να παρέχει δεδομένα προς εξήγηση, στα πλαίσια της ίδιας γενικής υπόθεσης, και με τις ίδιες μεθόδους παραγωγής, ελέγχου και περιγραφής συστηματικών δεδομένων.

Όταν οι σχέσεις μεταξύ των παρατηρήσεων περιγραφούν με επάρκεια και συστηματικότητα, τότε και μόνο τότε θα μπορούμε να αναρωτηθούμε αν τα έχουμε ήδη εξηγήσει όλα ή αν μένει και τίποτα άφατο, κάποιο επεξηγηματικό κενό που να απαιτεί διαφορετικές μεθόδους. Μέχρι τότε, εργαλεία υπάρχουν, ερωτήματα υπάρχουν, και το μόνο που μας απομένει είναι να βάλουμε τη διαίσθηση στη θέση της και να την αξιοποιήσουμε ως φαινόμενο προς εξήγηση και όχι ως πηγή εξηγήσεων.